

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦІН НА ПРОДОВОЛЬЧІ ТОВАРИ: ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ТА НЕОБХІДНІСТЬ ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ

Резюме. Розглянуто вітчизняну практику державного регулювання цін на продовольчі товари, виявлено значні прогалини в цій сфері та подано пропозиції щодо їх вирішення.

The summary. A domestic practice of government control of prices is considered on food stuffs, found problems in this area and the proposals for their solution.

Ключові слова: ціна, процес ціноутворення, державне регулювання цін, цінова політика, методи державного регулювання цін.

Постановка проблеми. Ефективному соціально-економічному розвитку суспільства передує вибір моделі економічної системи держави, яка б забезпечила раціональне використання її фінансових і матеріальних ресурсів, підтримку найважливіших стратегічних галузей промисловості, забезпечення зростання обсягу ВВП, а відтак – стійке зростання добробуту населення. В умовах становлення ринкової економіки центральне місце у реалізації цього завдання посідає проблема оптимального співвідношення ринкового і державного механізмів регулювання з огляду на необхідність забезпечення, насамперед, соціально вразливих категорій громадян. Значної гостроти ця проблема набула у сфері державного регулювання цін на основні соціально значущі продовольчі товари в економіці України.

Теоретико-методологічні основи дослідження ціноутворення в економічній системі ринкового типу були в центрі уваги класиків економічної науки А. Сміта, Д. Рікардо, Л. Вальраса, А. Маршалла, К. Маркса, Й. Шумпетера, М. Кондратьєва, М. Туган-Барановського та багатьох інших, вони поглиблено розглядаються у працях вчених сучасності, зокрема Т. Артёмової, К. Вальтуха, А. Гриценка, Дж. Дебре, К. Ерроу, В. Медведєва, Ю. Осіпова, М. Павлишенка, С. Тютюнникової та інших.

Питанням державного регулювання цін на продовольчі товари приділяється увага у працях М. Войнаренка, Л. Рибчинської, Д. Гладких, Г. Джумагельдієвої, В. Добровольської, Я. Литвиненка, М. Нетяжук, В. Онєгіної, Н. Парижак, О. Покатаєвої, І. Салімжанова, Ю. Тормоса, Л. Шкварчук та інших. Особливості й тенденції державного регулювання цін на продовольчі товари розвинених країн знайшли висвітлення у працях В. Беседіна, А. Циганюка, М. Лева, М. Гамана та інших.

Попри значну увагу до проблем державного регулювання цін на продовольчі товари в економічній науці, політичному процесі, багаторічний досвід впливу держави на процеси ціноутворення в продовольчому секторі розвинених країн, оцінювання необхідності, обсягів, інструментів, наслідків такого регулювання залишаються неоднозначними. Державне регулювання цін належить до найсуперечливіших питань економічної теорії і практики. Недостатньою всебічністю і послідовністю характеризуються дослідження сутності системи державного регулювання, її структури, особливостей функціонування, методів державного регулювання та його наслідків. Наукові та політичні дискусії здебільшого проводяться щодо необхідності державного регулювання цін на продовольчі товари, водночас потребують конструктивного обґрунтування ефективні форми та методи регулювання, механізми та інституціональне забезпечення їх реалізації.

Метою статті є аналіз вітчизняної практики державного регулювання цін на продовольчі товари, зокрема товари першої необхідності, виявлення недоліків у цій царині та пошук шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Ціна є одним з найважливіших інструментів регулювання економічних процесів у державі. Зокрема, за допомогою цін виробництво підпорядковується суспільним потребам, вираженим у формі платоспроможного попиту, ціни стимулюють зниження витрат на виробництво і реалізацію товарів, запровадження досягнень науково-технічного прогресу, підвищення якості товарів. Усі ці регулюючі функції ціна може виконувати найефективніше лише за умов вільного ціноутворення, тобто тоді, коли вона формується під впливом ринкових чинників. Однак, як показує досвід, ринок та вільна (ринкова) ціна не є універсальними засобами регулювання економіки. Вони не здатні

враховувати всієї різноманітності умов і цілей соціально-економічного розвитку країни. Світова практика підтверджує, що державне регулювання цін тією чи іншою мірою існує в усіх країнах.

Прийняття нормативно-правових актів з питань ціноутворення стало основоположними чинниками державного регулювання цін на продовольчі товари в Україні. Проте частота кризових ситуацій на ринках продуктів харчування, різке зростання цін на окремі продовольчі товари, що супроводжується незначним підвищенням рівнів доходів населення, і як наслідок, зниження купівельної спроможності пересічного громадянина України є сигналами того, що проблема створення ефективної системи державного регулювання цін на продовольчі товари залишається невирішеною.

Втручання держави в процес ринкового ціноутворення покликане забезпечити досягнення певних соціальних та економічних цілей. Соціальна значущість такого регулювання проявляється через механізм державного регулювання цін на продовольчому ринку. Тобто, аналізуючи державне регулювання цін, мають на увазі вплив державних органів влади на чинники, які зумовлюють формування цін на продовольчу продукцію, від визначення правил їх розрахунку й обґрунтування до особливостей затвердження й перегляду.

Державне регулювання цін являє собою діяльність держави, спрямовану на встановлення і збереження такого рівня цін, який би забезпечував рентабельну діяльність суб'єктів господарювання, паритет цін різних галузей економіки, реальність заробітної плати, стійкість валюти й інші економічні параметри в державі.

Об'єктивна необхідність державного регулювання цін зумовлюється тим, що ціни, з одного боку, є визначальним чинником купівельної спроможності і доходів населення, діяльності підприємств, а з другого, – однією з найважливіших складових сукупності інструментів, за допомогою яких здійснюється державне регулювання економіки.

В Україні регулювання цін здійснюється відповідно до законодавства про ціноутворення, а саме, Закону України "Про ціни і ціноутворення" [1], нормативних актів загальнодержавного та місцевих рівнів, які регулюють окремі напрямки політики ціноутворення в країні.

Державне регулювання цін на продовольчі товари здійснюється на основі постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 року № 1548 «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)» [2].

Зокрема п. 12 Додатка до зазначеної постанови передбачено, що Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації регулюють (встановлюють):

– граничні торговельні (постачальницько-збутові) надбавки до гуртової ціни виробника (митної вартості) на борошно, хліб, макаронні вироби, крупи, цукор, яловичину, свинину і м'ясо птиці, ковбасні вироби варені, молоко, сир, сметану, масло вершкове, олію соняшникову, яйця курячі не вище 15 відсотків без урахування витрат з їх транспортування у міжміському сполученні;

– граничні рівні рентабельності виробництва борошна пшеничного вищого, першого і другого сортів, борошна житнього обдирного, хліба вагою більш як 500 грамів з борошна пшеничного вищого, першого і другого сортів та їх суміші, борошна житнього та суміші борошна пшеничного та житнього простої рецептури (борошно, дріжджі, сіль, вода) без додавання цукру, жиру, інших наповнювачів, а також хліб і хлібобулочні вироби для діабетиків;

– гуртово-відпускні ціни на борошно пшеничне вищого, першого і другого сортів, борошно житнє обдирне, яловичину, свинину, м'ясо птиці, ковбасні вироби варені, молоко, сир, сметану, масло вершкове, яйця курячі, цукор, олію соняшникову шляхом декларування їх зміни.

Зазначені методи є основними методами державного регулювання цін на продовольчі товари, що запроваджені у більшості регіонів України на основі розпоряджень, виданих Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями. Слід зазначити, що ціни на решту продовольчих товарів, в

Україні не регулюються, тобто формуються залежно від кон'юнктури ринку, а саме, під впливом попиту і пропозиції.

Усі ці методи державного регулювання цін на продовольчі товари покликані забезпечити стабільність цінової ситуації на продовольчому ринку, а також гарантію оптимального співвідношення рівнів доходів громадян із витратами на купівлю продуктів харчування.

Однак аналіз чинних методів державного регулювання цін на продовольчі товари свідчить про їх низьку ефективність. Це, зокрема, проявляється у швидких темпах інфляції, стрімкому зростанню цін на продовольчі товари протягом останнього періоду. Певною мірою це пов'язано з тенденціями світового ринку до зростання цін на продукти харчування, а також із уникненням та ухилянням окремих суб'єктів господарювання від державного регулювання цін, а також високим рівнем тіньової економіки України [3, с. 99].

Аналіз вітчизняної практики державного регулювання цін на продовольчі товари в Україні показав, що державне регулювання цін на продукти харчування в державі здійснюється на всіх етапах їх просування, починаючи від виробництва продовольчих товарів та закінчуючи кінцевою їх реалізацією споживачеві. На етапі виробництва продовольчих товарів державою передбачене регулювання цін шляхом встановлення граничних рівнів рентабельності до собівартості виробництва продовольчих товарів лише на борошно та хліб. Також на вказаному етапі запроваджено порядок декларування зміни гуртово-відпускних цін на продовольчі товари. На етапі реалізації продовольчих товарів державою встановлюються граничні рівні торговельних надбавок до гуртових цін виробників на окремі види продовольчих товарів.

Оцінювання механізму встановлення граничних рівнів рентабельності до собівартості виробництва продовольчих товарів показало, що суть зазначеного методу державного регулювання полягає в тому, що облдержадміністрації встановлюють граничні рівні рентабельності до собівартості виробництва вказаних продуктів харчування. Однак, аналізуючи результати проведених перевірок дотримання суб'єктами господарювання, що здійснюють виробництво борошна та хліба, встановлені певні недоліки вказаного методу державного регулювання цін. А саме, деякі суб'єкти господарювання з метою підвищення гуртово-відпускних цін збільшують витрати на виробництво продуктів харчування, зокрема хліба, включивши у собівартість виробництва витрати, безпосередньо не пов'язані з виробництвом та не надають певних переваг споживачам вказаних продуктів.

Оцінювання запровадження порядку декларування гуртово-відпускних цін на соціально значущі продукти харчування показала, що найефективнішим методом державного регулювання цін, на нашу думку, є запровадження державного регулювання цін на продовольчі товари саме зазначеним методом регулювання. Суть вказаного методу регулювання полягає в тому, що суб'єкти господарювання, які здійснюють виробництво або гуртову реалізацію продовольчих товарів, в разі підвищення гуртово-відпускної ціни протягом місяця більш, ніж на 1 відсоток, повинні задекларувати її зміну в облдержадміністрації. Процедура декларування на сьогодні передбачає, що спочатку територіальні органи Держцінінспекції розглядають причини зміни цін, аналізують підстави для їх підвищення та надають висновки щодо економічного обґрунтування зміни цін. І лише після отримання висновку від територіальних держцінінспекцій цін, суб'єкти господарювання декларують зміни цін в обласних державних адміністраціях. Однак, як свідчить практика, і метод державного регулювання цін шляхом запровадження декларування зміни цін на продовольчі товари має свої недоліки, а саме, суб'єкти господарювання також винайшли вузькі місця в чинному законодавстві, аби уникнути державного регулювання цін зазначеним методом. Це, по-перше, перереєстрація юридичних осіб, тобто закриття діючої юридичної особи та створення нової юридичної особи; по-друге, відмова від виробництва тих продовольчих товарів, зміни цін на які підлягають декларуванню, та інші.

Результати проведеного аналізу параметрів державного регулювання цін шляхом встановлення граничних рівнів торговельних надбавок на продовольчі товари показали, що методом державного регулювання цін на продовольчі товари, яким здійснюється регулювання роздрібних цін, тобто у кінцевій ланці просування товару від виробника до споживача є встановлення граничних рівнів торговельних надбавок до гуртових цін виробників. Цей метод

державного регулювання передбачає, що суб'єкти господарювання, які здійснюють роздрібну реалізацію продовольчих товарів, ціни на які підлягають державному регулюванню, при формуванні роздрібних цін повинні застосовувати торговельні надбавки в межах граничних рівнів, встановлених облдержадміністрацією. Однак і вказаний метод державного регулювання також не позбавлений певних вузьких місць. Це пов'язано із наданням виробниками знижок на продовольчі товари, що підлягають державному регулюванню, які зазначаються в накладних на відпускання товару, а в декларації про гуртову ціну виробника, від якої формується роздрібна ціна, вказується ціна без урахування знижки. Внаслідок зазначеного фактична роздрібна ціна, сформована з дотриманням граничного рівня торговельної надбавки до ціни виробника, перевищує реальну граничну ціну на відсоток наданої виробником знижки.

В умовах розбалансованості економіки країни, відсутності чітких обґрунтованих параметрів державного регулювання процесів ціноутворення, зокрема на товари соціально значущі для населення країни корисним видається практика зарубіжних країн у цій царині. Також досвід розвинених країн світу щодо державного регулювання цін є корисним для України особливо в умовах розширення світових інтеграційних зв'язків, формування міжнародних організацій, спільнот, угруповань.

Зарубіжний досвід державного регулювання цін на продовольчі товари вказує на те, що пряме державне регулювання цін на продовольчі товари у більшості економічно розвинених країнах відсутнє, а використовуються в основному непрямі методи регулювання цін на продовольчі товари. Зокрема, в контексті світового досвіду серед непрямих методів державного регулювання цін на продовольчі товари корисними для використання в Україні можуть бути [4, с. 71]:

- регулювання закупівельних цін і фермерських доходів, що дозволяє сільськогосподарським товаровиробникам не тільки відшкодувати власні витрати на виробництво, а й вести розширене відтворення;
- проведення закупівельних і товарних інтервенцій на відповідних ринках з метою забезпечення оптимального співвідношення між попитом та пропозицією;
- формування й обслуговування державних резервів продуктів харчування;
- надання державних кредитів для фінансування виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки;
- державне фінансування придбання засобів виробництва для сільського господарства;
- встановлення податкових пільг та субсидій для сільськогосподарських товаровиробників;
- надання дотацій для придбання техніки, меліорацію земель, модернізацію виробництва тощо;
- надання допомоги малозабезпеченим верствам населення та інші.

Висновки. Враховуючи зарубіжний досвід державного регулювання цін на продовольчі товари для оптимізації існуючих методів державного регулювання цін на продукти харчування, ми запропонували ряд заходів щодо вдосконалення державного регулювання цін на продовольчі товари шляхом непрямих методів, для чого необхідно:

- розробити ефективну систему підтримання вітчизняних сільськогосподарських та фермерських господарств, яка б передбачала достатнє насичення ринку продовольчих товарів якісними продуктами харчування за доступними цінами;
- вдосконалити систему формування державних та регіональних страхових запасів продовольчих товарів на основі розроблення балансів їх попиту та пропозиції;
- продовжити практику проведення ярмаркових заходів безпосередніми товаровиробниками продуктів харчування;
- посилити контроль за дотриманням антимонопольного законодавства при подальшому переробленні та постачанні сільськогосподарської продукції в ланцюжку її просування до кінцевого споживача;
- створити систему захисту соціально незахищених верств населення шляхом надання державної допомоги.

Усе зазначене вище сприятиме достатній насиченості ринку продовольчих товарів за доступними цінами, сформованими на основі попиту і пропозиції та захистить населення

держави від економічно необґрунтованого зростання цін на них. Разом з тим, необхідно й удосконалити вже розроблений механізм державного регулювання цін на основні продовольчі товари на етапі просування їх від виробника до кінцевого споживача, а саме:

1. Внести зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1548 «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)» у частині запровадження граничного рівня рентабельності на всі сорти хліба, а не лише на хліб простої рецептури та борошно, а також й на решту основних соціально значущих продовольчих товарів.

2. Удосконалити Порядок формування цін на продовольчі товари, щодо яких запроваджено державне регулювання, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2008 року №373 в частині уточнення та доповнення витрат, які не включаються до собівартості виробництва продовольчих товарів, що унеможливить отримання окремими особами необґрунтованої економічної вигоди за рахунок споживачів. Зокрема, передбачити, що витрати на оплату товарного знака не повинні відноситися до собівартості виробництва продовольчих товарів, щодо яких запроваджене державне регулювання цін.

3. Удосконалити Порядок декларування зміни гуртово-відпускних цін на продовольчі товари, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 року №1222 шляхом внесення змін до нього в частині розширення переліку продовольчих товарів, що підлягають декларуванню зміни гуртово-відпускних цін на них, а саме, доповнити перелік крупами, на які встановлене лише регулювання роздрібних цін, а також запровадити декларування зміни гуртово-відпускних цін на молоко, сметану, масло вершкове та сир кисломолочний незалежно від відсотків жирності.

4. Удосконалити Інструкцію про заповнення і застосування декларації про гуртову ціну на продовольчі товари, щодо яких запроваджено державне регулювання, затверджену наказом Міністерства економіки України від 13.08.2008 року № 341, а саме, передбачити, що в разі надання виробником знижки до гуртової ціни в декларації зазначати гуртово-відпускну ціну з урахуванням знижки, тобто ціну, яка фактично застосовується в розрахунках між виробником та його покупцем.

5. Передбачити відповідальність суб'єктів господарювання, що здійснюють виробництво та гуртову реалізацію продуктів харчування, щодо реалізації продовольчих товарів без декларації про гуртову ціну на продовольчі товари, щодо яких запроваджено державне регулювання, форму якої затверджено наказом Міністерства економіки України від 13.08.2008 року №341.

Використана література

1. Закон України «Про ціни й ціноутворення» від 03.12.1990 № 507-12 зі змінами і доповненнями (остання редакція від 30.10.2010 на підставі № 2404-17) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 року № 1548 «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)».
3. Скулинець, О.І. Методи державного регулювання цін на продовольчі товари в Україні [Текст] / О.І. Скулинець, І.П. Сидор // Матеріали загальноуніверситетської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Актуальні питання фінансової теорії і практики» (Тернопіль, ТНЕУ, 13 квітня 2011 р.). – Тернопіль: Видавничий центр «Вектор», 2011. – 188 с.
4. Шкварчук, Л.О. Ціноутворення: підручник [Текст] / Л.О. Шкварчук. – К.: Кондор, 2006. – 460 с.